

Izvorni znanstveni rad
UDK 728 Zagreb/Gradec (497.5)“17“
Primljeno 2018-05-04
Prihvaćeno za tisak 2019-06-28

TIPOLOGIJA TLOCRTNO-PROSTORNE ORGANIZACIJE STAMBENIH UGLOVNICA GRAĐENIH NA ZAGREBAČKOME GRADECU U 18. STOLJEĆU

Marko Filip Pavković, Zagreb

Sažetak

Cilj ovoga rada uspostaviti je tipologiju tlocrtno-prostorne organizacije stambenih uglovnica građenih na zagrebačkome Gradecu (današnjemu Gornjem gradu) u 18. stoljeću. U razmatranje je bilo uzeto deset uglovnica izgrađenih na središnjemu platou Gradeca, jer uglovnice građene na bedemima zbog različita konteksta gradnje, konfiguracije terena i temeljā građevina pokazuju neke druge značajke istovjetne onima stambenih objekata ne-uglovnica koji su također izgrađeni na bedemima.

U uvodnome dijelu podrobno su opisane poteškoće prisutne u istraživanjima stambene arhitekture, te su dane osnovne smjernice za njihovo provođenje. Nakon toga slijedi pregled provedenih istraživanja i kritički osvrt na stariju literaturu s ciljem (re)valorizacije prije uspostavljenih teza vezanih za tipologiju gornjogradskih stambenih palača iz razdoblja baroka. Riječ je o istraživanjima Nade Premerl, Lelje Dobronić i Sandre Križić Roban.

Temeljem detaljne arhitektonske deskripcije deset odabranih objekata utvrđuju se tri tipološke skupine građevina, a u analizi se, prije svega, uzimaju u obzir broj krila i stupanj ugrađenosti zdanja u pripadajući gradski blok, stoga se ugaone osamnaestostoljetne stambene građevine na zagrebačkome Gornjem gradu mogu podijeliti na jednokriline, dvokriline i trokriline, s tim da se jednokriline dalje mogu razdijeliti na one u kojima se prostori organiziraju kao prostorni niz i na one kod kojih je prisutno složenije grupiranje prostoriya prema namjeni. Sve su dvokriline uglovnice poluugrađene s L-tlocrtom, a one trokriline imaju U-tlocrt te se razlikuju ugrađene od slobodnostojećih po tretmanu okolnoga prostora. Najjednostavniji formalni elementi projektiranja – broj krila i stupanj ugrađenosti u gradski blok – pokazali su se ovdje kao valjana polazna točka u razmatranju tipologije, a svi primjeri unutar (pod)skupina ukazuju na brojne analogije u tlocrtnoj dispoziciji, postavu prema komunikacijama i oblikovanju unutrašnjega prostora.

Ključne riječi: Zagreb, Gradec/Gornji grad; 18. stoljeće; barok, tipologija; stambena arhitektura, palače

Uvod¹

Tipologiju stambene arhitekture, koja se razvija u urbanim cjelinama tijekom dužeg razdoblja, iznimno je teško uspostaviti jer ne postoje idealni tipovi koji se ponavljaju kroz dosta primjera. Skučeni gabariti parcela, konfiguracija terena, gustoća izgradnje, gradnja na ostacima ranijih građevina, gradnja u više faza, naknadne intervencije i pregradnje, nemogućnost autopsije objekata koji su još uvijek u stambenoj funkciji, loše stanje očuvanosti – sve su to razlozi koji otežavaju obradu tema te vrste, tako da i kod ovdje predložene tipologije neće biti moguće imenovati jednoznačno određene tipove koji obuhvaćaju barem nekoliko primjera i koji ni prema jednoj svojoj značajki ne odstupaju od ostalih primjera iz te skupine. Međutim, ono što je moguće napraviti jest ispitati određena svojstva i značajke i njihovo ponavljanje unutar zadanoga korpusa građevina te razmotriti potencijalne razloge takvoga ponavljanja.

Tipologijom stambene arhitekture zagrebačkoga Gradeca u 18. stoljeću bavila se Nada Premerl (rođ. Kraus). U četvrtoj knjizi iz edicije *Iz starog i novog Zagreba* (1968.) objavljuje članak *Prilog istraživanju građevnog razvoja zagrebačkog Gradeca u 18. stoljeću* u kojemu zapravo predstavlja rezultate građevne inventarizacije Gornjega grada provedene 1965. godine.² Godine 1978. isti članak prerađuje, komprimira i u njega inkorporira pojedina saznanja Lelje Dobronić³ te ga objavljuje u zborniku *Tradicionalna stambena kuća. Referati sa 29. Savjetovanja udruženja Aribbeitskreises für Hausforschung*. Navedeni članak potvrđuje njezinu prije uspostavljenu tipologiju stambene arhitekture Gradeca, odnosno podjelu stambenih objekata na: građansku i plemićku kuću i tzv. *purgersku hižu*.⁴

Tipologija Nade Premerl kvalitetno je i sustavno provedena. Za razliku od prvotne verzije vlastitoga članka (1968.) – u kojemu ne povezuje građevine o kojima govori s konkretnim stanarima/naručiteljima – u prerađenome kasnijem članku (1978.) Nada Premerl koristi se saznanjima i djelom Lelje Dobronić

¹ Rad se temelji na jednome poglavlju diplomskoga rada *Palača Igerčić-Patačić-Annaker-Jelačić – tipologija stambene arhitekture Gradeca u 18. stoljeću* obranjenoga u rujnu 2015. godine na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (mentorica dr. sc. Dubravka Botica, izv. prof.).

² U tome su projektu sudjelovali: povjesničari umjetnosti Branko Lučić, Nada Kraus i Jadranka Šarin; arhitekti Tomislav Premerl, Željko Persoglio i Nika Rubin Stunić te fotografi Josip Vranić i Ljerka Krtelj.

³ Usp. Dobronić, 1967.

⁴ Više o tome u: Kraus, 1968.; Premerl, 1978.

objavljenim 1967., koje rasvjetljava socijalnu strukturu stanovništva Gradeca u 18. stoljeću.⁵ Također, u deskripcijama, što i sama implicitno navodi, dolazi do preklapanja tlocrtno dispoziције između građanske i plemićke kuće. Kod deskripcije artikulacije pročelja plemićkih kuća navodi pilastre, lezene i razdjelne vijence, a izostavlja trake stilizirane horizontalne rustike, koja se gotovo uvijek javlja u donjim zonama.

S druge pak strane Sandra Križić Roban u diplomskome radu *Barokne stambene palače Gornjeg grada*, koji je izradila pod mentorstvom Vladimira Markovića 1989. godine, kritički se osvrće na tipologiju Nade Premerl navodeći da kao kriterij uzima više socijalne nego arhitektonsko-oblikovne značajke.⁶ Skraćenu verziju rada objavljuje u *Radovima Instituta za povijest umjetnosti* 1992. godine, gdje kao osnovnu tipološku podjelu navodi jednokrillnu i višekrillnu palaču nastavljajući se na tipologiju koju Vladimir Marković utvrđuje u magistrarskome radu (1972.) i poslije u monografiji (1975.) pod naslovom *Barokni dvorci Hrvatskog zagorja*. Budući da se navedena tipologija odnosi na objekte ladanjskoga smještaja i namjene – koji se grade u drugačijemu prostoru, povijesnome kontekstu, te se od palača djelomično razlikuju i funkcijom – ona je tek djelomično primjenjiva za stambenu arhitekturu Gradeca.⁷ Dvorci se grade na velikim zemljištima, gdje arhitekt svojevrijedno, uz suradnju s naručiteljem, određuje tlocrtni tip, i to najčešće pravilne tlocrtno tipove, a poseban zadatak predstavlja i oblikovanje okolnoga vrta/perivoja. Kod urbanih aglomeracija i palača uske parcele, ostatci ranijih građevina, konfiguracija terena i ulični raster onemogućuju nesputanu imaginaciju arhitekta i naručitelja, te to rezultira gradnjom objekata s, najčešće, nepravilnom tlocrtnom dispoziциjom.

Križić Roban tipologiju temelji na oblikovnoj analizi dvaju primjera stambenih palača Gradeca (palača Vojkffy-Oršić-Kulmer-Rauch i palača Zrinski), no tipologija koja obuhvaća nešto više od 20 objekata slične funkcije i vremena gradnje ne može se temeljiti isključivo na studiji slučaja (engl. *case study*) dva izolirana i reprezentativna primjera građena u dva različita stoljeća. Nadalje, autorica palaču Zrinski determinira kao “djelomično realiziran višekrillni tip palače”,⁸ a budući da na početku palače dijeli na jednokrillne i višekrillne, nije razvidno smatra li je jednokrillnom palačom, ili svojevrsnim prijelaznim hibridnim tipom između ta dva tipa palača. Poslije je ipak uvrštava među višekrillne i navodi da

⁵ Usp. Dobronić, 1967.; U prerađenome se članku Nada Premerl koristi saznanjima Lelje Dobronić.

⁶ Usp. Križić Roban, 1989: 11; Križić Roban, 1992: 117

⁷ Više o tome u: Marković, 1972.; Marković, 1975.

⁸ Križić Roban, 1992: 118

“već i pri letimičnom pogledu [...] zamjećujemo prevladavanje višekrilnog i djelomično realiziranog višekrilnog tipa”.⁹

Tipologiju palača obrađivala je i Lelja Dobronić, koja ih je 1992. godine klasificirala/podijelila s obzirom na njihov urbanistički smještaj na one u bloku kuća, one na gradskim bedemima i one koje su bile građene na gradskim kulama.¹⁰

Ovaj rad donosi u potpunosti novu tipologiju baroknih palača zagrebačkoga Gradeca, kako zbog samoga razmatranog korpusa (rad se bavi samo uglovnica /prvi do sada/, a ne tipologijom barokne stambene izgradnje Gradeca u cjelini), tako i zbog načina njezine provedbe, odnosno rad se ni na koji način ne nadovezuje na neku od tipologija spomenutih autorica, te im se on tako na neki posredan način donekle postavlja u opoziciju, a s druge strane ukazuje na to kako je arhitektonsku tipologiju moguće promotriti iz različitih rakursa te da jedna hipoteza/viđenje ne isključuju ostale/a kao nužno (ne)valjane. Ovdje se kao polazne točke uzimaju najjednostavniji formalni elementi projektiranja – broj krila i stupanj ugrađenosti objekta u *insulu* – te se pomoću njih izvode daljnji zaključci o tipologiji. Iako je u ovome radu u vezi s razmatranom klasifikacijom gornjogradskih stambenih palača iz razdoblja baroka jedne od ranije navedenih autorica uočeno nepovezivanje tipologije s konkretnim naručiteljima i stanarima objekata (unutar, izuzev toga, vrsno uspostavljene tipologije), to nije učinjeno ni ovdje, jer ova je tipologija strogo formalistički postavljena, a autoričina je, terminološki, koristila lekseme *građanska*, *plemička* i *purgerska* pri nomenklaturi tipova, a isključivo se zadržavajući na deskripciji formalnih karakteristika objekata.

Tipologija stambenih uglovnica – prostorna organizacija i tlocrtna dispozicija

U ovome će se radu razmatrati stambene uglovnice građene na Gradecu u 18. stoljeću. Budući da je zagrebački Gornji grad naseljen već stoljećima, ostao je očuvan relativno mali broj primjera uglovnica u kojima je prisutan znatan udio povijesnoga sloja iz 18. stoljeća.¹¹ Na crtežu (*Sl. 1.*) označene su građevine (njih deset) koje će biti podrobno obrađene unutar ovoga rada. To su: palača Vojković-Oršić-Rauch (Matoševa 9), palača Levačić (Matoševa 11/Mesnička 38), kuća Lefler (Brezovačkoga 12), palača Halper (Mesnička 43/Lisinskoga 1), palača Igerčić (Josipa Freudenreicha 3/Matoševa 8), palača Raffay-Plavšić (Ćirilometodska 3),

⁹ Križić Roban, 1992: 121

¹⁰ Usp. Dobronić, 1992.

¹¹ Većina stambene arhitekture datira u 19. stoljeće.

kuća Pirling (Ćirilometodska 8/Trg sv. Marka 10), kuća Leitner (Kamenita 9/Habdelićeva 4), palača Kulmer (Katarinin trg 2,3/Jezuitski trg 1/Ćirilometodska 2) i kuća Brezovački (Opatička 5/Ulica 29. listopada 1918.).¹²

Unutar rada ne obrađuju se uglovnice građene na gradskim bedemima jer konfiguracija terena, kontekst gradnje i temelji građevina nameću radikalno drugačiju prostornu organizaciju i tlocrtnu dispoziciju u usporedbi s uglovnicama iz središnjega dijela platoa. Kao primjer za to može poslužiti pravilna četvero-

Sl. 1. Plan Gradeca s označenim ovdje obrađenim građevinama

¹² Ovdje se koriste nazivi stambenih objekata onako kako ih navodi Registar kulturnih dobara RH, jedino je naziv *kuća Brezovački* kreiran za potrebe ovoga rada iz razloga što ta kuća (još) nije uvrštena u Registar. Usp. <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212> [20. 3. 2018.]

krilna palača (Opatička 2/Kamenita 2 /Sl. 2./), koja zatvara unutrašnje dvorište; tlocrt skoro pa da je kvadratna oblika te zagrada ima rastvorenu stražnju stranu prema prostoru izvanjskomu onomu nekadašnjega utvrđenog grada. Navedeno doprinosi jačoj integraciji vanjskoga i unutrašnjega prostora te bitno drugačijim prostornim i kompozicijskim odnosima od onih kod kuća građenih unutar gradskoga tkiva. Taj je tip jednokatnica karakterističan za gradnju na bedemima, radilo se o uglovnicama ili ne.

Na početku izučavanja tipologije uputno je građevine uzete u razmatranje sistematski podijeliti na nekoliko skupina prema najjednostavnijim formalnim kriterijima – broju krila i načinu integracije u stambeni blok/*insulu*, odnosno stupnju ugrađenosti (Tabl. I.).

Tabl. I.: Distribucija građevina po skupinama s obzirom na broj krila i stupanj ugrađenosti te postotni udio utvrđenih skupina u predmetnome korpusu građevina

		Ugrađene uglovnice	Poluugrađene uglovnice	Slobodnostojeće uglovnice
Jednokrilne uglovnice		kuća Brezovački kuća Pirling kuća Leitner 30 %	palača Raffay-Plavšić palača Levačić 20 %	
Višekrilne	Dvokrilne uglovnice		kuća Lefler palača Halper 20 %	
	Trokrilne uglovnice	palača Igerčić palača Kulmer 20 %		palača Vojković-Oršić-Rauch 10 %

Tablica prikazuje i brojčanu distribuciju građevina unutar zadanoga korpusa prema prije utvrđenim kriterijima te se iz navedenoga može deducirati da je prisutna zamjetna prevalencija jednokrilnih zdanja, koja su često u potpunosti ugrađena u stambeni blok.¹³ U tome je slučaju najčešće riječ o jednostavnijim građanskim kućama, međutim, dva primjera jednokrilnih poluugrađenih palača govore da su se u tome tipu gradile i vrlo kvalitetne, raskošne i dobro opremljene palače, što ove dvije – palača Levačić i palača Raffay-Plavšić – zasigurno jesu. Razlika se temelji u tome što su one poluugrađene, pa su slobodnije postavljene na parcelu, te je došlo do integracije vanjskoga i unutrašnjega prostora postavom stražnjih dvorišta, što kod jednokrilnih ugrađenih kuća nije bilo moguće, a to svjedoči i o višoj razini narudžbe te kvaliteti života u tim palačama.

¹³ Zanimljive statističke podatke donosi i Željko Bodegrajac u: Bodegrajac, 1987.

Vezano za trokrilna zdanja nužno je akcentuirati da je njihov smještaj nametnuo prostornu organizaciju, odnosno palače Kulmer i Igerčić trokrilnoga su tipa s U-tlocrtom, gdje bočna krila sa začeljem susjedne zgrade zatvaraju unutrašnje dvorište. Obje su građevine u potpunosti ugrađene u *insulu*. U kontrastu s tim palača Vojković-Oršić-Rauch slobodnostojeća je trokrilna palača, koja također ima (još pravilniji) U-tlocrt te je prva na kojoj je moguće ustvrditi prisutnost elaboriranoga i pravilnoga trokrilnog koncepta. Uz to, ona se postavlja na mnogo veću parcelu te svojim rubnim položajem na središnjem platou Gradeca omogućuje uređenje stražnjega vrta, čije je projektiranje artikuliranije nego kod ostalih ostvarenja. Neki istraživači svrstavaju tu palaču u skupinu vrtnih palača.¹⁵

Za potrebe ovoga rada uglovne građevine stambene namjene uzete u razmatranje bit će podijeljene na jednokriline, dvokriline i trokrilne, a jednokriline će se dalje još razdijeliti na dvije podskupine s jednim izuzetim primjerom.¹⁶

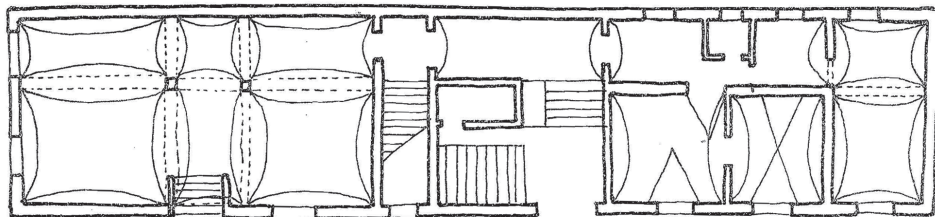
Jednokriline uglovnice

Kod jednokrilnih uglovnica nužno je istaknuti da ugrađene uglovnice – kuće Pirling i Leitner – i poluugrađene uglovnice – palače Raffay-Plavšić i Levačić – u prostornoj organizaciji međusobno jedna s drugom pokazuju znatan broj analogija, međutim, kuća Brezovački sintetizira obilježja jedne i druge skupine te pokazuje pomno promišljen arhitektonski plan izveden u malome mjerilu i neka rješenja koja anticipiraju 19. stoljeće.

Kuće Pirling i Leitner jednokriline su ugrađene uglovnice, čiji je tlocrt forma izduljena pravokutnika, koji se svojom kraćom stranicom postavlja uz glavnu komunikaciju. No, ono što ih uvrštava u istu tipološku skupinu jest njihova organizacija unutrašnjega prostora i tlocrtna dispozicija jer, naime, obje zgrade zrcale još kasnorenesansnu koncepciju nizanja prostornih ćelija po jednoj osi uz bočni postav hodnika kao žarišta komunikacije među prostorijama. Znakovito je da se obje kuće kraćom stranicom postavljaju prema glavnoj komunikaciji, odnosno one baštine srednjovjekovnu parcelaciju, gdje se jednokrilna kuća okretala ulici kraćom stranicom, a uz nju se lateralno protezalo usko duguljasto dvorište,

¹⁵ Usp. Horvat-Levaj, 2012: 39

¹⁶ Unutar tipologije trokrilnih zdanja mogla bi se razmatrati i stara zgrada Banskih dvora, međutim peta je *insula* kroz 19. stoljeće višeput bila pregrađivana, više je put bila poharana požarima, te je danas prezentirana kao kompleks zgrada Vlade Republike Hrvatske; stoga nije moguće razmotriti stupanj ugrađenosti "stare palače" i prostorne odnose unutar *insule*. Sama je palača također bila pregrađivana u velikoj mjeri te njezini tlocrti nisu dostupni radi sigurnosnih razloga, kao i neometana autopsija objekta. Zbog navedenoga ta palača nije obrađena u kontekstu ovoga rada.

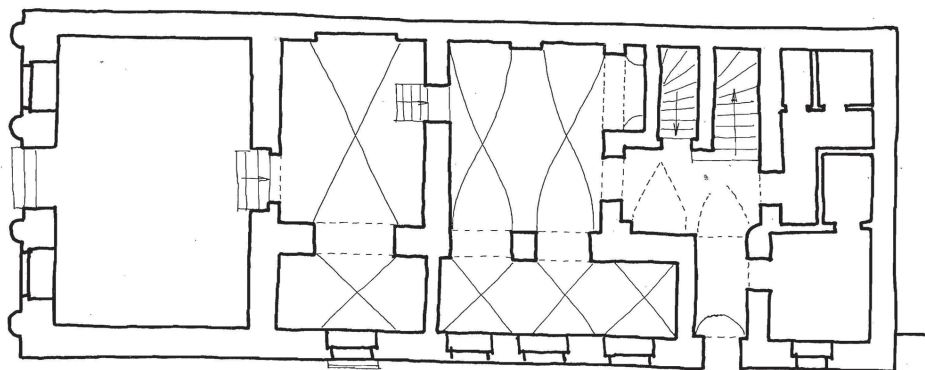

Sl. 3. Kuća Pirling, tlocrt prizemlja

koje je sada zamijenjeno hodnikom.¹⁷ Navedeno se uočava i u stambenoj arhitekturi Varaždina u 18. stoljeću.¹⁸

Što se konkretnih primjera tiče, zanimljivo je to da je kuća Pirling nastala spajanjem dviju ranijih građevina (vjerojatno 1769.),¹⁹ odnosno ona vjerojatno nastaje na dvije srednjovjekovne parcele.²⁰ U prizemlju i na katu istočnom stranom kontinuiraju dugačak uski hodnik; prizemlje je nadsvođeno, a kat je završen ravnim stropom; povezuje ih trokrako stubište ravnoga toka. Oblici svođenja u prizemlju ukazuju na gradnju u više faza, odnosno južni je dio presvođen uglavnom bačvastim svodom sa susvodnicama te vjerojatno datira prije od dijela presvođenoga kupolastim svodovima, gdje se od davnina smještao dućan.

Kuća Leitner izgrađena je do 1711., a od 1907. godine u njoj je smještena ljekarna, koja se nalazi u najsjevernijoj prostoriji u kući, a kako nije presvođena,

Sl. 4. Kuća Leitner, tlocrt prizemlja

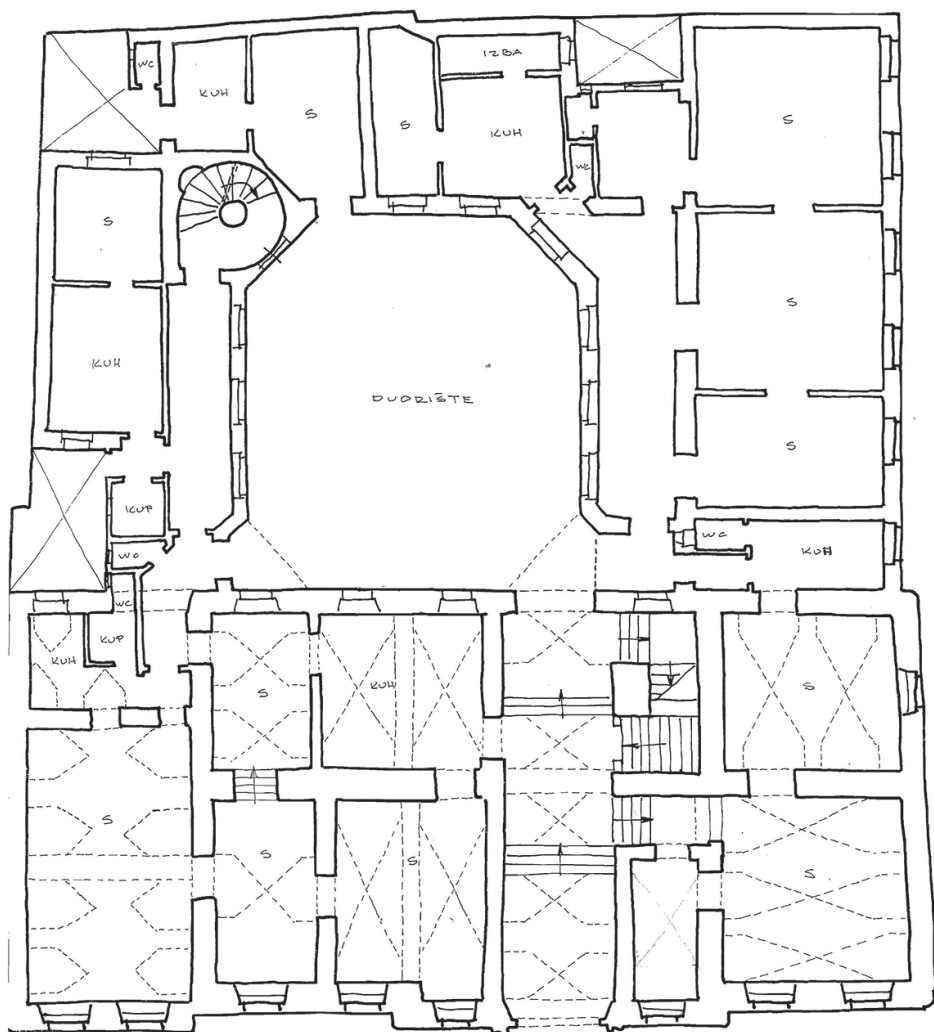
¹⁷ Za više o srednjovjekovnome načinu gradnje stambenih objekata na Gradecu usp. Bedenko, 1989.; Herman, 2013.

¹⁸ Usp. Puhmajer, 2012: 64-65

¹⁹ Usp. Dobronić, 1988: 220

²⁰ Usp. Dobronić, 1988: 219-221

moguće je da je nadograđena tek kada je 1823. godine Bartol Felbinger (Cheb, 1785. – Zagreb, 1871.) pregrađivao pročelje u jeku klasicizma zamijenivši ono barokno klasicističkim s portikom, gdje kanelirani dorski polustupovi podržavaju trabeaciju i atiku te se između njih upisuju arkade evocirajući motiv antičkoga slavoluka. Hodnik, koji je danas djelomično zazidan i pretvoren u prostorije gospodarske namjene, presvođen je križnim svodovima te je nekoć vjerojatno bio rastvoren trijemom s arkadama.²¹ Zavojni stubišni uspon vodi do prvoga kata, koji ponavlja dispoziciju prizemlja, ali je zaključen ravnim stropom.

Sl. 5. Palača Raffay-Plavšić, tlocrt prizemlja

²¹ Usp. Dobronić, 1988: 237-238

Drugu podskupinu unutar skupine jednokrlnih uglovnica predstavljaju dva vrlo kvalitetna ostvarenja – palače Raffay-Plavšić i Levačić. Riječ je o palačama koje su poluugrađene te su tako mogle imati i prostranije stražnje dvorište.²² Ono što objedinjuje ta dva ostvarenja jest grupiranje prostorija prema namjeni za udobnije stanovanje i razmjerno velike dimenzije stražnjega dvorišta.

Palaču Raffay-Plavšić gradi redoviti podžupan Zagrebačke županije na četiri ranije parcele iz 17. stoljeća, koje kupuje od 1742. do 1752. godine, stoga su te godine *terminus post quem* za izgradnju ove palače.²³ Čitava parcela podijeljena je na dva paralelna dijela (istočni i zapadni) jer je istočni dio zapremala sama palača, a zapadni tada veliko dvorište s gospodarskim zgradama.²⁴ Kompozicija palače asimetrična je, odnosno veža, koja zaprema čitavu širinu krila te se kroz nju rasprostire s tri različite visinske kote, djeluje kao da je postavljena osovinski, ali je pomaknuta udesno. Zavojno stubište vodi na drugu etažu, čija tlocrtna dispozicija ne prati onu donje jer ovdje namjena određuje oblik i veličinu prostorija te njihovo grupiranje; javlja se i *appartement simple*. Prizemlje je nadsvođeno kombinacijom križnih svodova i bačvastih sa susvodnicama, koje mjestimično ojačava pokoja pojasnica. Gornji kat upravo je zbog slobodne kompozicije morao biti nadvišen ravnim stropom. Međutim, stražnji je niz prostorija zaključen decentnim *holkelom*.

Terminus ante quem za gradnju palače Levačić godina je 1785. kada je udovica Jurja Karla Levačića (?-?) prodaje kao zidanu. Također, vjerojatno je izgrađena 1778. jer je ta godina upisana u jedna željezna vrata u prizemlju.²⁵ Parcela na koju se kuća smješta poprilično je velika te se veliki vrt spušta sve do Mesničke, gdje je smješten ogradni zid (Mesnička 38).

Jedna od specifičnosti palače Levačić jest i ta da ona ima podrum ispod cijele svoje nadzemne površine, što je gotovo izuzetan primjer u stambenoj arhitekturi Gradeca. Tlocrtna se dispozicija etaža u potpunosti ponavlja, odnosno asimetrično postavljeno predvorje na gornjoj je etaži projicirano kao salon i *antichambre* na dvorišnoj strani. Zanimljivo je da se u središte predvorja postavlja zavojni stubišni uspon; koji, koliko god jednostavan bio, svojim postavom evocira na raskošne srednjoeuropske primjere, gdje stubište zauzima centralno mjesto u predvorju i služi u primaćemu ceremonijalu. S lijeve strane nalaze se dva para prostorija, a s desne jedan. Na lijevoj se strani javlja i *appartement simple*. Prvi

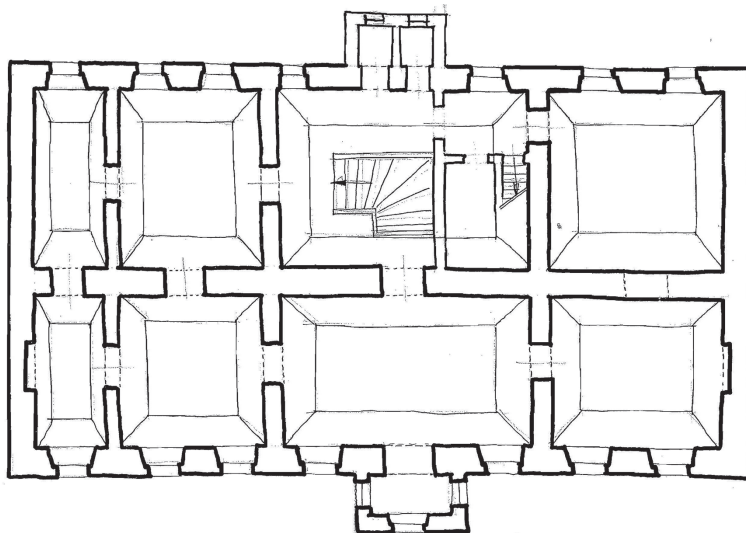
²² Više o vrtovima i dvorištima staroga Zagreba u: Schneider, 1929.

²³ Usp. Dobronić, 1988: 158

²⁴ Arhitekti Hugo Erlich (Zagreb, 1879. – Zagreb, 21. 1936.) i Viktor Kovačić (Ločka Vas kraj Huma na Sutli, 1874. – Zagreb, 1924.) srušili su prizemne gospodarske zgrade i palači dogradili još tri krila zatvorivši oktogonalno unutrašnje dvorište (1913.–14.).

²⁵ Usp. Dobronić, 1988: 178

kat presvođen je zrcalnim svodovima, a prizemlje bačvastim sa susvodnicama (izuzev stražnje strane predvorja, gdje se nalazi kupolasti svod). U predvorju je zrakasto postavljeno osam duboko usječenih susvodnica na čijim se spojevima javljaju jednostavni *stucco* ukrasi.

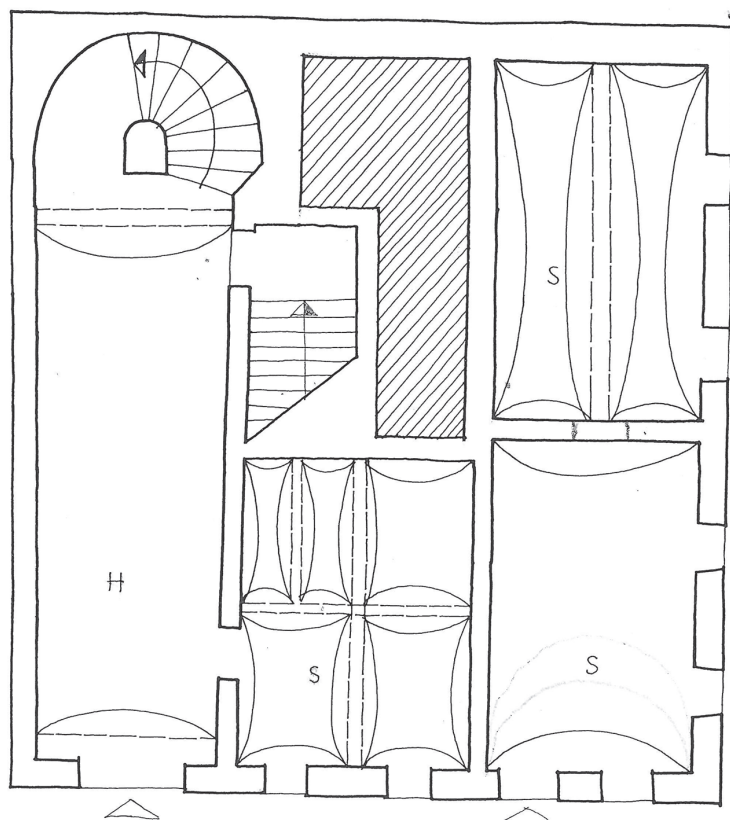

Sl. 6. Palača Levačić, tlocrt prvoga kata

Kuća Brezovački nastala je spajanjem dvije negdašnje kuće jer se od 1755. godine na tome uglu spominje samo vlasnik Mihalj (Mihovil) Brezovački (?-?), a kako se 1758. godine na samome uglu spominjao i bunar, nije razvidno kako je do toga spajanja bilo došlo te kada i kako su bile izvedene intervencije nakon zatrpavanja bunara.²⁶ Kuća Brezovački promatra se izdvojeno iz uspostavljene tipologije jer je ugrađena uglovnica, ali njezina prostorna organizacija ne počiva na prostornome nizu nego na prostornoj grupi.²⁷ Ova građevina vrlo je kvalitetno izvedena te se sve tada suvremene tendencije u projektiranju srednjoeuropskih kuća i palača očituju na njoj, samo u znatno umanjenome mjerilu. Tlocrtna se dispozicija etaža ne podudara. U prizemlju su manje prostorije nadsvođene kupolastim, a veće bačvastim svodovima, a na katu se javljaju kupolasti svodovi te bačvasti sa susvodnicama i zrcalni u jednoj prostoriji. Saloni su ravno zaklju-

²⁶ Usp. Dobronić, 1988: 292

²⁷ Kriterij prostornoga niza i grupe kao temeljni kriterij za utvrđivanje tipologije koristi Petar Puhmajer u doktorskoj disertaciji na temu varaždinskih baroknih palača. Usp. Puhmajer, 2012. No, u tipologiji iznesenoj u ovome radu temeljni kriterij je broj krila, a samo kod jednokrlnih zdanja u obzir se uzima i kriterij prostornoga niza i grupe.

Sl. 7. Kuća Brezovački, tlocrt prizemlja

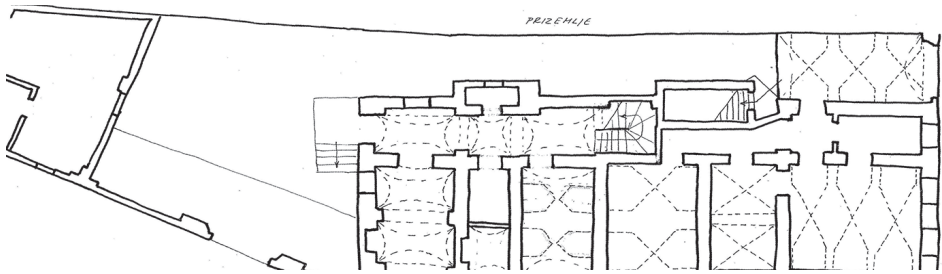
čeni, s tim da je jedan dodatno urešen *stucco* okvirom. Na katu se razaznaje i jednostavni *appartement semi-double*.

Iz svega navedenog proizlazi da se jednokriline uglovnice građene na Gradecu u 18. stoljeću mogu podijeliti na one ugrađene, u kojima je prostor organiziran kao prostorni niz, a kod onih poluugrađenih javlja se jednostavna prostorna grupa kao složeniji sistem zbog veće slobode u projektiranju.

Dvokriline uglovnice

Na Gornjemju se gradu nalaze dvije dvokriline uglovnice građene u 18. stoljeću – kuća Lefler i palača Halper – od kojih su obje poluugrađene te su karakterističnoga L-tlocrta s unutrašnjim dvorištem, a kraćom se stranicom okreću k dominantnoj komunikaciji, što je također reminiscencija na gradnju starijih razdoblja.

Kuću Lefler kupuje Josip (Iosephus) Leffler (?-?) 1788. godine i tada se ističe da je ona zidana, međutim, s obzirom da je u zaglavni kamen lučnoga nadvratnika kolnoga ulaza iz Demetrove upisana godina 1794. s inicijalima I L, vjerojatno je i Leffler izvršio značajne preinake na kući.²⁸ Zgradi je kao zaključak dvorišta, koje je skoro pa trokutastoga oblika s isturenim vrhom prema sjeveru, pridružena i prizemna gospodarska zgrada u Demetrovoj. Zanimljivo je da svaki od dva ulaza vodi u jedan dio kuće te da su ti dijelovi u potpunosti odijeljeni jedan od drugoga, kako u prizemlju, tako i na katu. U oba dijela komunikacija među prostorijama ostvaruje se centristički putem hodnika i hijerarhijski iz jedne sobe u drugu, te tako dolazi do interakcijskoga načina komunikacije unutar zgrade. Također, u oba se dijela tlocrtna dispozicija među katovima ponavlja. U južnome su prostorije nadstvođene bačvastim svodom sa susvodnicama, a na katu su nadstropljene. U sjevernome se dijelu u razizemlju javljaju kupolasti svodovi i bačvasti s trokutastim susvodnicama, dok su na katu presvođene tek najsjevernije prostorije, i to kupolastim svodom te bačvastim sa susvodnicama.

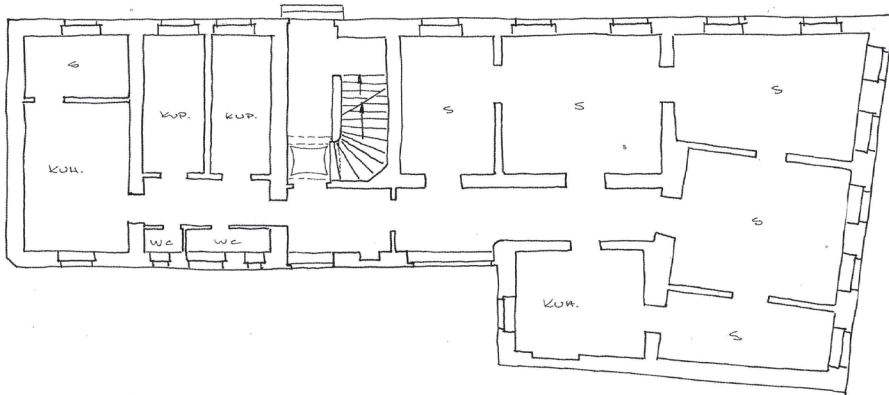
Sl. 8. Kuća Lefler, tlocrt prizemlja

Palača Halper 1751. godine spominje se kao zidana kuća s podignutom stajom.²⁹ Godine 1894. pregrađeno joj je bilo pročelje i dodan jedan kat prema projektu Martina Pilara (Brod na Savi, danas Slavonski Brod, 1861. – Zagreb, 1942.).³⁰ Unatoč brojnim pregradnjama jezgra građevine sačuvala je izvorni izgled. Interesantan je podrum, koji se raspoređuje ispod gotovo čitave površine nadzemnoga dijela građevine. Organiziran je u dva dijela: prvi, uz Mesničku nadstvođen je s četiri svodna polja kupolastoga svoda međusobno odijeljena i pojašnjama te je taj prostor pregradnim zidovima organiziran u četiri prostorije i

²⁸ Usp. Dobronić, 1988: 331

²⁹ Usp. Dobronić, 1988: 350

³⁰ Dobronić [usp. Dobronić, 1988: 350] navodi da je bio podignut prvi kat, a na mrežnim se stranicama Gradskoga zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode navodi da je tada bio podignut drugi kat, što je i logičnije jer je postojeća zgrada dvokatnica (P+2). Usp. <http://www1.zagreb.hr/zagreb/galerijakd.nsf/VO/6294A26F5308AD1DC1257999004B6DCC?OpenDocument> [1. 7. 2015.]

Sl. 9. Palača Halper, tlocrt prizemlja

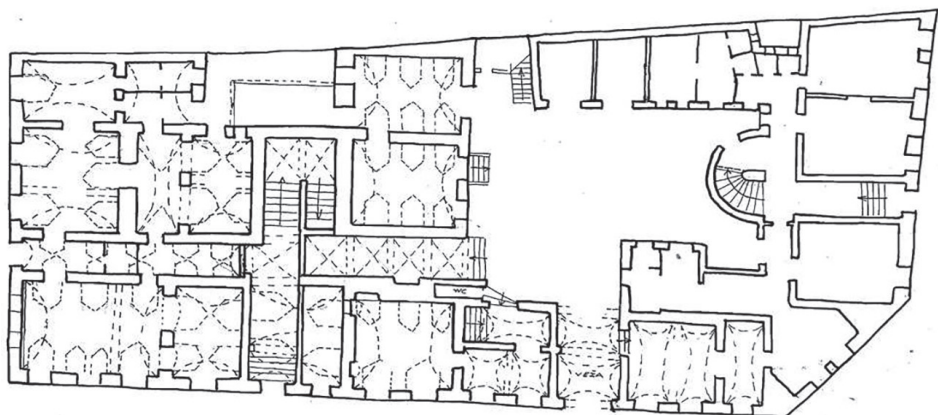
adaptiran za stambenu namjenu. Drugi dio predstavljaju tri bačvasto svodene i međusobno odijeljene komore. Prizemlje i prvi kat jednakoga su tlocrtnoga rasporeda te su zaključeni ravnim stropom. Prostorije komuniciraju putem hodnika i međusobno prema principu *enfilade*. Zavojni stubišni uspon kontinuirano do potkrovlja, a u prizemlju je njegov početak markiran poljem kupolastoga svoda.

Trokrilne uglovnice

Na zagrebačkome Gornjem gradu nalaze se tri trokrilne uglovnice građene u 18. stoljeću (palače Igerčić, Kulmer i Vojković-Oršić-Rauch) te sve tri imaju karakterističan U-tlocrt. Prve su dvije ugrađene u gradski blok te tako njihov tlocrt ne može biti pravilan poput onoga palače Vojković-Oršić-Rauch. O slobodnostojećemu smještaju potonje palače i njegovim reperkusijama već je bilo riječi.

Palača Kulmer nosi prezime obitelji koja je njome gospodarila više od stotinu godina, odnosno od 1837. do nacionalizacije. Bitno je naglasiti da je ona građena u više etapa te da će ovdje biti riječi samo o onoj osamnaestostoljetnoj. Prethodni vlasnik Andrija Krajačić (?-?) imao je najprije kuću u istočnome uglu današnje parcele, no kako je ona bila izgorjela u požaru 1731. godine i kako je na tlocrtu Gradeca iz 1776. godine označeno da je u tome uglu Krajačićeva kuća, može se zaključiti da je ta godina *terminus ante quem* za dataciju izgradnje zapadnoga ugla, kojim se bavi ovaj rad, a koji je u potpunosti bio dovršen tek krajem 18. stoljeća.³¹ Istočni je dio parcele sve do prve polovice 19. stoljeća zauzimala gospodarska zgrada.

³¹ Usp. Dobronić, 1988: 216

Sl. 10. Palača Kulmer, tlocrt prizemlja

Riječ je trokrilnoj ugrađenoj palači U-tlocrta koja sa začeljem susjedne zgrade zatvara omanje unutrašnje dvorište. Stanovit *novum* u prostornoj organizaciji gradečkih palača postava je ulaznoga hodnika između dva niza prostorija, čime on postaje dominantna komunikacija unutar palače. U tome se zrcali duh kasno-barokno-klasicističkoga načina projektiranja, odnosno središnje je krilo šire, a bočna se skraćuju.³² U ovome se primjeru prostorije još međusobno povezuju i prema principu *enfilade*, a bočna krila, koja flankiraju dvorište, zapravo predstavlja jedan niz prostorija pridodan krajevima glavnoga krila. Prizemljem dominira bačvasti svod sa susvodnicama, a javlja se i križni. Etaže povezuje dvokrako stubište. Izuzev hodnika, koji je križno svoden s dodatkom pojasnica, čitava je gornja etaža nadstropljena te joj je tlocrtni raspored isti kao i kod donje, a povezivanje prema principu *enfilade* još je izrazitije.

Na površini na kojoj se danas rasprostire palača Vojković-Oršić-Rauch³³ sredinom 18. stoljeća stajale su dvije građevine, koje je do 1764. godine kupio Žigmund (Sigismund) Vojković (?–1792.) po godinu dana ranijemu stjecanju grofovskoga titule te tada i započinje izgradnja palače, a ne zna se točno kada je završena.³⁴ Ta raskošna palača postala je Vojkoviću³⁵ prezahtjevna za održavanje te je već 1779. godine nudi za prodaju, a prodaje ju tek njegov sin 1806. godine grofu Adamu Oršiću (Gornja Stubica, 1748. – Zagreb, 1820.). Riječ je o najra-

³² Usp. Horvat-Levaj, 2012: 40

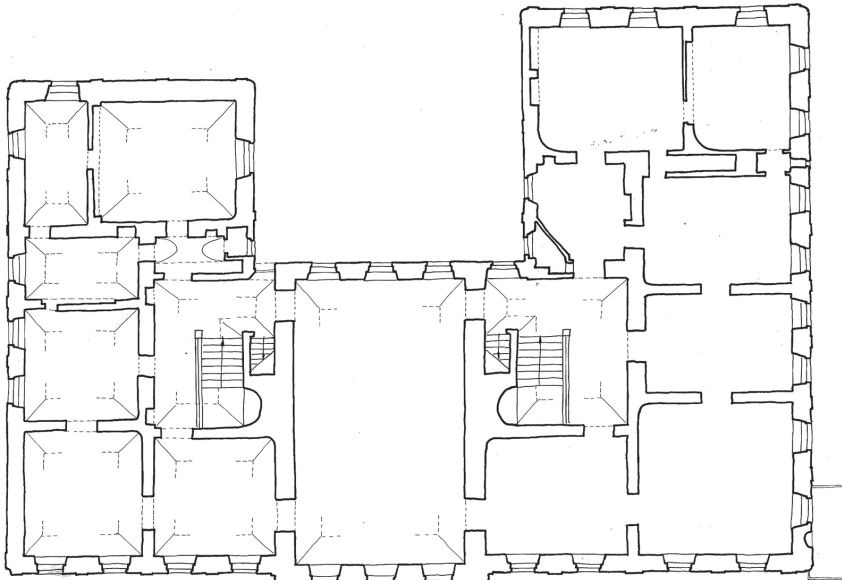
³³ Riječ je o jedinjoj gornjogradskoj stambenoj palači koja je dostatno obrađena u literaturi, ali uglavnom iz historiografske perspektive. Usp. Dobronić, 1972.; Dobronić; Pandžić, 2004.; Bregovac Pisk, 2004.

³⁴ Usp. Dobronić, 1988: 180

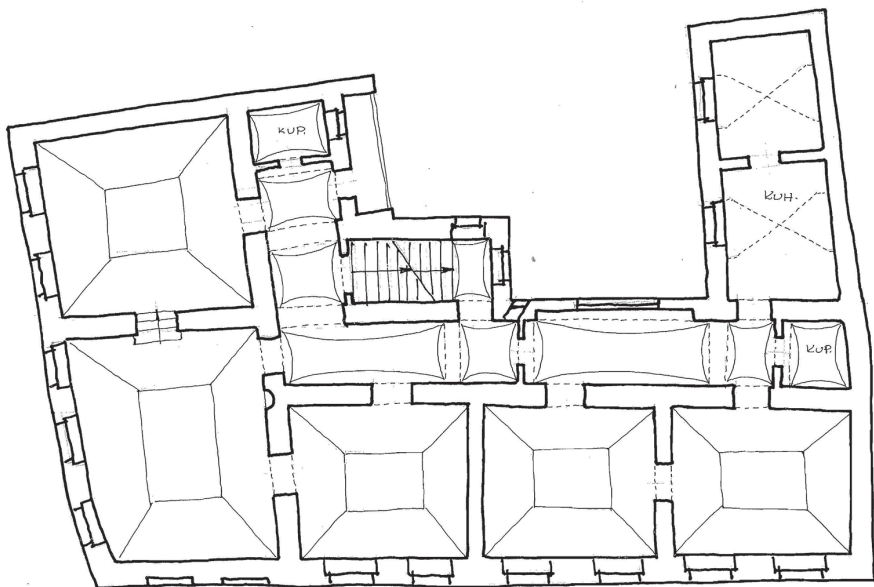
³⁵ Po stjecanju grofovskoga statusa mijenja i prezime.

skošnjoj zagrebačkoj palači te se sve tendencije europskoga baroka očituju i u njezinoj prostornoj organizaciji i u oblikovanju glavnoga pročelja.

Koliko god palača ukazivala na asimetričnosti u svojoj izvedbi, koje su vjerojatno posljedica gradnje na ostacima ranijih građevina, vidljivo je da se pokušala uspostaviti aksijalna kompozicija, gdje su veža u prizemlju i salon na prvome katu postavljeni centralno te se protežu od pročelja do začelja. Poprijeko, u odnosu na njih simetrično su postavljeni dvokraki stubišni usponi, koji vode na kat. Građevina je trokrilna s najpravilnijim U-tlocrtom koji se može pronaći na Gornjemu gradu. Veža je nadstvođena izduljenim svodnim poljima kupolastoga svoda odijeljenima pojasnicama. Ostale prostorije nadvisuje bačvasti svod sa susvodnicama te se mjestimice u bočnim prolaznim područjima javlja i križni svod. Kretanje prizemljem hijerarhijski je organizirano, odnosno prolazi se iz jedne prostorije u drugu. Tlocrtna dispozicija prvoga kata imitira onu prizemlja, uz neznatne preinake učinjene pregradnim zidovima. Reprezentativna dvorana i prostorije sjevernoga krila zrcalno su presvođene, a one južnoga su nadstropljene. U organizaciji prostorija javlja se *appartement simple*, a bitno je još istaknuti da budući da je građevina slobodnostojeća i građena na velikoj parceli, moguće je bilo projektirati vrt znatnijih hortikulturalnih kvaliteta te se začeljni dijelovi veže i salona rastvaraju velikim otvorima omogućujući ulazak intenzivnoga zapadnog svjetla u poslijepodnevnim satima povezujući enterijer i eksterijer.

Sl. 11. Palača Vojković-Oršić-Rauch, tlocrt prvoga kata

Sl. 12. Palača Igerčić, tlocrt prvoga kata

Godine 1768. drvenu kuću na uglu Freudenreichove i Matoševe kupuje srebrnar i gradski senator Juraj Igerčić (? – Zagreb, 1810.), a gradski mu fisk 1776. godine ustupa parcelu koja se proteže od ugla do susjedne kuće (Kuševićeva 6).³⁶ Kako je u zaglavni kamen portala na sjevernome pročelju uklesana godina 1786., jasno je da je palača Igerčić izgrađena između 1776. i 1786. godine. Riječ je o trokrilnoj ugrađenoj građevini U-tlocrta koja sa začeljem gradske vijećnice zatvara trapezoidno unutrašnje dvorište. Na obje se etaže prostorije nižu uz hodnike, ali su i međusobno povezane prema principu *enfilade* te se tako među njima ostvaruje interakcijska komunikacija. Sobe u prizemlju nadvišene su bačvastim svodovima s trokutastim susvodnicama, one na katu zrcalnim svodovima, a hodnici su presvođeni kupolastim svodovima te je ovo jedna od rijetkih palača zagrebačkoga Gornjeg grada koja je u potpunosti nadsvođena. Etaže povezuje trokrako stubište smješteno u rizalitno izbočenje na istočnome dvorišnom pročelju te se u njega ulazi iz veže. Tlocrtna dispozicija etaža istovjetna je, a znakovito je da su saloni i u prizemlju i na katu postavljeni u ugao, što svjedoči o projektantovoj inventivnosti jer nezahvalan urbanistički položaj tretira kao prednost i još ga dodatno markira ukladom na pročelju stvarajući novo rješenje.

³⁶ Usp. Dobronić, 1988: 172

Zaključak

Analiza deset osamnaestostoljetnih uglovnica podignutih na središnjemu platou Gradeca ukazuje na to da se one mogu podijeliti u tri tipološke skupine unutar kojih primjeri pokazuju zamjetne analogije u tlocrtno-prostornoj organizaciji. Navedene skupine jesu: jednokriline uglovnice (ta skupina može se podijeliti na dvije podskupine: ugrađene uglovnice kod kojih prostorni niz oblikuje unutrašnjost i one poluugrađene kod kojih se javlja prostorna grupa), poluugrađene dvokriline uglovnice i trokriline uglovnice. Najjednostavniji formalni elementi projektiranja – broj krila i stupanj ugrađenosti u gradski blok – pokazali su se ovdje kao valjana polazna točka u razmatranju tipologije. Vidljivo je da je stupanj ugrađenosti u gradski blok često presudan faktor u prostornoj organizaciji stambenih objekata te da i naizgled jednostavna jednokrilna rješenja mogu imati složenu unutrašnju organizaciju prostora koja pridonosi ugodnijemu življenju i ukazuje na vrsnoću projektanta, koji u skučenome prostoru postiže reprezentativan dojam.

Ugrađene jednokriline uglovnice prevladavaju u razmatranome korpusu (30 posto) te su njihova obilježja pravokutan tlocrt, smještanje kraće stranice uz vanjsku komunikaciju te nizanje ćelija u unutrašnjosti uz hodnik, što evocira na srednjovjekovnu koncepciju stambene kuće. Poluugrađene jednokriline uglovnice predstavljaju dvije raskošne palače. Ovdje je poluugrađeni postav omogućio projektiranje prostranijih unutrašnjih dvorišta, a osobito je značajno to da se kod ta dva primjera javlja i grupiranje prostorija te se naziru jednostavni *appartamenti* u organizaciji unutrašnjega prostora.

Obilježja poluugrađenih dvokrilnih uglovnica jesu: L-tlocrt, stražnje dvorište te okretanje kraćom stranicom prema dominantnoj komunikaciji. Sva tri reprezentativna primjera trokrilnih uglovnica imaju U-tlocrt; ugrađene palače Igerčić i Kulmer imaju unutrašnje dvorište, a slobodnostojeća palača Vojković-Oršić-Rauch čak i prostrani vrt. Izrazita pravilnost tlocrtne dispozicije i svodnih konstrukcija izrazite su vrednote palača Vojković-Oršić-Rauch i Igerčić.

Literatura:

- Bedenko, V. (1989.), *Zagrebački Gradec. Kuća i grad u srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb
- Bodegrajac, Ž. (1987.), *Obnova starog Zagreba. Izazov budućnosti. Revitalizacija i rekonstrukcija historijske jezgre Zagreba*, RO „Zrinski“, Biblioteka posebnih izdanja, LIII, Čakovec
- Bregovac Pisk, M. (2004.), *Život u palači od 1764. do 2004. godine*, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb
- Dobronić, L. (1967.), *Zagrebački Gornji grad nekad i danas*, Izdavački zavod JAZU, Zagreb
- Dobronić, L. (1972.), *Palača Povijesnog muzeja Hrvatske*, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb

- Dobronić, L. (1988.), *Zagrebački Kaptol i Gornji grad nekad i danas*, Školska knjiga, Zagreb
- Dobronić, L. (1992.), *Slobodni i kraljevski grad Zagreb*, Školska knjiga, Zagreb
- Dobronić, L.; Pandžić, A. (2004.), *Palača Hrvatskog povijesnog muzeja*, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb
- Herman, N. (2013.), *Stanovanje na Gradecu u kasnom srednjem vijeku*, diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb
- Horvat-Levaj, K. (2012.), *Hrvatska stambena arhitektura 17. i 18. stoljeća u europskom kontekstu*, mrežno izdanje, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, Split
- Kraus, N. (1968.), *Prilog istraživanju građevnog razvoja zagrebačkog Gradeca u 18. stoljeću*, u: *Iz starog i novog Zagreba IV* [ur. Buntak, F.], MGZ: 109-118, Zagreb
- Križić Roban, S. (1989.), *Barokne stambene palače Gornjeg grada*, diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb
- Križić Roban, S. (1992.), *Prilog tipologiji stambene arhitekture 17. i 18. stoljeća u Zagrebu*, "Radovi Instituta za povijest umjetnosti", 16: 115-123, Zagreb
- Marković, V. (1972.), *Barokni dvorci Hrvatskog zagorja*, magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb
- Marković, V. (1975.), *Barokni dvorci Hrvatskog zagorja*, Kajkavsko spravišće, Zagreb
- Pavković, M. (2015.), *Palača Igerčić-Patačić-Annaker-Jelačić – tipologija stambene arhitekture Gradeca u 18. stoljeću*, diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb
- Premerl, N. (1978.), *Tipologija stambene izgradnje na zagrebačkom Gradecu u 18. stoljeću*, u: *Tradicionalna stambena kuća. Referati sa 29. Savjetovanja udruženja Arbeitskreises für Hausforschung* [ur. s. n.], Restauratorski zavod Hrvatske: 161-176, Zagreb
- Puhmajer, P. (2012.), *Barokne palače u Varaždinu*, disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb
- Schneider, A. (1929.), *Perivoji, vrtovi i šetališta u starom Zagrebu*, Muzej grada Zagreba, Edicije Muzeja grada Zagreba IV, Zagreb

Arhivski izvori:

Ministarstvo kulture – Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu, Mesnička 49, Zagreb [MK-UZKB-KOZ]

Internetski izvori:

<http://www.l.zagreb.hr/zagreb/galerijakd.nsf/VO/6294A26F5308AD1DC1257999004B6DC>
C?OpenDocument [1. 7. 2015.]

<http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212> [20. 3. 2018.]

Izvori ilustracija:

- Sl. 1. Kraus, 1968: tabla XXI
- Sl. 2. – Sl. 12. MK-UZKB-KOZ

LAYOUT-SPACE ORGANISATION TYPOLOGY OF RESIDENTIAL
CORNER HOUSES BUILT IN ZAGREB'S GRADEC IN THE
18TH CENTURY

By Marko Filip Pavković, Zagreb

Summary

The aim of this article is to define the layout-space organisation typology of residential corner houses built in Zagreb's Gradec (today Upper Town) in the 18th century. Ten corner houses built in today's Gradec central plateau are considered, because due to a different building context, terrain configuration and foundations, the corner houses built on the city walls show some attributes proper of non-corner residential buildings also built on the city walls.

In the introduction, the obstacles faced by researchers of residential architecture were described in detail, after which basic guidelines for conducting such research were offered. This was followed by an outline of previously conducted studies and a critical overview of bibliography aimed at a (re)valorisation of earlier theses relative to the typology of Upper Town baroque residential buildings. The studies in question were carried out by Nada Premerl, Lelja Dobronić and Sandra Križić Roban.

Based on an elaborate architectonic description of the ten houses taken into consideration, three typological groups of buildings were identified. First and foremost, the analysis took into account the number of wings and the level of buildings' integration into a certain city block. Therefore, Zagreb upper town 18th century residential corner houses can be divided into single-wing, two-wing and three-wing buildings, whereas single-wing houses can be further classified into those whose rooms are organised in a row and those with a more complex grouping of rooms spaced according to function. All of the analysed two-wing corner houses are semi-detached and have an L line, while the three-wing houses have a U line. What distinguishes the three-wing terraced houses from the three-wing detached houses is the treatment of the surroundings. The most basic formal construction elements – the number of wings and the level of integration into the city block – resulted to be a valid departure point when considering house typology, while all the examples within the (sub) groups indicate to many plan disposal, grid plan and interior design analogies.

Keywords: Zagreb, Gradec/Upper Town; 18th century, baroque; typology; residential architecture, palaces.

(Prijevod/translation: Petar Ćorko)